

Анотація

Удовиченко Микола Миколайович. Концертні амплуа альтя в творчості композиторів XVIII–XXI ст. – Наукове обґрунтування творчого мистецького проєкту, поданого на здобуття ступеня доктор мистецтва (спеціальність 025 – Музичне мистецтво, галузь знань 02 – Культура і мистецтво). Харківський національний університет мистецтв імені І.П.Котляревського, Міністерство культури та інформаційної політики України. Харків, 2022.

Творчий мистецький проєкт є спробою виявити розвиток художніх й технічних можливостей альтя як концертного інструменту в творчості композиторів різних епох, стилів та у різних жанрах та презентувати альт в його якомого більш різноманітних концертних амплуа. Під *амплуа* мається на увазі *усталена семантично-інструментальна концепція, що втілена на рівні мовно-мовленнєвих композиторсько-виконавських засобів та прийомів*. Оригінальність ідеї розкрита через поєднання творчої та наукової складових – концертах, лекціях, майстер-класах, в яких автор послідовно доводив власну концепцію.

Творча складова проєкту представлена концертними програмами, які презентують амплуа альтя багатовекторно: у якості сольного інструменту (Й.С.Бах Сюїта для альтя соло G-dur, BWV 1007), у супроводі фортепіано (Концерт №3 «Твори українських та німецьких композиторів для альтя»), а також у супроводі симфонічного оркестру (М.Брух – Подвійний концерт для скрипки та альтя, ор.88), у складі різноманітних ансамблів, як за участі лише альтів (дует А. Ролла, тріо-реквієм Д. Поппера, квартет-фантазія Й. Боуена), так й в дуеті із скрипкою (8 п'єс, подвійний концерт для скрипки та альтя ор.88 М. Бруха). Таким чином, проєкт охоплює творчість доби бароко, класицизму, романтизму, сучасності. Важливо, що деякі твори були вперше виконані в Україні саме автором проєкту (дует А. Ролла, тріо-реквієм Д. Поппера, квартет-фантазія Й. Боуена, 8 п'єс для альтя скрипки та фортепіано і Концерт для альтя скрипки та симфонічного оркестру

М. Бруха), деякі – звучали в авторському перекладенні для альту або ансамблю альтів (Allegretto gracioso Ф.Шуберта, Романс Р. Шумана, Реквієм Д.Поппера, Три коломийки М. Колеси), Романс Ф. Акименка прозвучав із власною каденцією. Тобто, проєкт презентує процес формування концертних амплуа інструменту як живий та відкритий до подальшого розвитку.

У науковому обґрунтуванні творчого мистецького проєкту здійснено спробу висвітлення шляхів формування альтового репертуару, що відбувалося паралельно процесу становлення альту як сольного концертного інструменту (власне, процес формування амплуа). Наукове обґрунтування направлено на дослідження причин та зв'язків, важливих для процесу такого становлення. Автор виходить з позицій, що концертне виконавство, форми його існування невід'ємно пов'язані та обумовлені конкретними історичними факторами та розвитком суспільства. Висвітлені зв'язки надають уявлення про виключно самотній тембр альту, з різноманітним, неповторним і дуже характерним забарвленням звуку, що робить цей інструмент незамінним як у складі оркестру, різноманітних ансамблів, так і у якості сольного інструменту.

Мета дослідження – здійснити аналіз процесу формування концертного репертуару для альту та його амплуа протягом XVIII-XXI ст. у відповідності до становлення альтового виконавства та системи інструментальних жанрів.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у спробі оновлення цілісної парадигми становлення альтового мистецтва, зміні ставлення до цього інструменту протягом означеного періоду.

У *Розділі 1* на ґрунті джерельної бази сформовано етапи розвитку альтового виконавства XVIII–XIX ст.: від Г. Телемана, братів Антоніна та Карела Стамиців, І. Хольцбауера, Л. Лебуна, Е. Ейхнера, через діяльність Ф. А.Гофмайстра (XVIII ст.), А. В'єтана, Р. Шумана, Й. Брамса, М. Бруха, А. Ролла, Йоне Хубая, Х. Зітта (XIX ст.). Позначені чинники розвитку концертного репертуару для альту у XIX ст. (поява солістів-віртуозів, активізація гастрольної діяльності, музичного бізнесу, розвиток педагогіки,

формування сталих виконавських напрямків, шкіл, традиція музикування на альті серед композиторів тощо), що призвело до стрімкого розвитку альтового репертуару у ХХ ст. Також досліджені обставини культурного життя суспільства, що вплинули на зміну ставлення до альту, розуміння можливостей цього інструменту, зробили можливим повноцінне використання цього інструменту як концертного.

У *Розділі 2* запропоновано аналіз процесів змін усталеного альтового амплуа в творчості, Р.Кларк, Дж. Енеску, П. Гіндеміта, Б. Мартіну, Й. Боуена, Д. Шостаковича, А.Шнітке, французьких, українських композиторів ХХ ст. Продемонстровано, що деякі тенденції (зокрема, загальне становлення до альту як виключно до оркестрового та ансамблевого інструменту в ХІХ ст.) є актуальними й для творчості українських композиторів, хоча ХХ ст. докорінно змінило ситуацію, результатом чого став доволі потужний список альтових творів, що увійшли до скарбниці концертного репертуару світових виконавців. На прикладі аналізу творчості українських композиторів – Ф. Якименка, Б. Лятошинського, Д. Клебанова, В. Бібіка, В. Птушкіна, Є. Станковича, В. Сильвестрова, О. Гнатовської та їхньої роботи з виконавцями (Ісака Вакса, А. Венжеги, С. Кочаряна, А. Вийтовича, автора дослідження) доведено, що творчість українських композиторів завжди відчувала на собі вплив творчості виконавської, була пов'язана з розвитком виконавської школи (зокрема, це продемонстровано на прикладах київської та харківської шкіл), із станом та формами концертного життя в суспільстві (наприклад, постійні концерти класу альту та виступи камерного оркестру за часів роботи в ХІМ імені І.П.Котляревського С. Кочаряна сприяла появі багатьох альтових творів Д. Клебанова, В. Бібіка, В. Птушкіна). Доведено, що завдяки відомим творчим тандемам (М. Таненбаум–Д. Клебанов, С. Кочарян–В. Бібік, А. Вийтович–Є. Станкович тощо) з'явилися видатні твори альтового репертуару – концерти, характерні концертні п'єси, навіть квартети, в яких партії альту приділено велику увагу, а його семантичні амплуа є важливою складовою композиторських концепцій. Доповнення та

деталізація історії створення деяких творів для альту дали змогу формування більш актуальної і цілісної картини стану альтового репертуару в контексті сучасного концертного виконавства в Україні.

Ключові слова: творчість для альту, альтове виконавство, репертуар для альту, концертні амплуа альту, композиторська та виконавська творчість XVIII–XIX ст., альтовий тембр, українські композитори XX–XXI ст., виконавські альтові школи України.

Annotation

Udovychenko Mykola Mykolayovych. The concert roles of the viola in the creative work of the composers of the 18th–21st centuries. – Scientific substantiation of the creative art project submitted for acquiring the Doctor of Arts degree (specialty 025 – Musical Art, field of knowledge 02 – Culture and Art). Kharkiv I. P. Kotlyarevsky National University of Arts, Ministry of Culture and Information Policy of Ukraine. Kharkiv, 2022.

The creative art project is an attempt to reveal the development of the artistic and technical capabilities of the viola as a concert instrument in the creative work of composers of different eras, styles and genres, and to present the viola in its most diverse concert roles. The term role here means an *established semantic-instrumental concept embodied at the level of language-speech compositional and performing means and techniques*. The originality of the idea is revealed through the combination of creative and scientific components – concerts, lectures, master classes, in which the author consistently proved his own concept.

The creative component of the project is represented by concert programs that present the role of the viola in a multi-vector way: as a solo instrument (J.S. Bach's Suite for the viola solo G-dur, BWV 1007), accompanied by the piano (Concerto No. 3 "Compositions of Ukrainian and German Composers for the Viola"), as well as accompanied by a symphony orchestra (M. Bruch – Double concerto for the violin and the viola, op. 88), as part of various ensembles, both with the participation of only violas (duet by A. Rolla, trio-requiem by D. Popper, quartet-

fantasy by Y. Bowen), and in a duet with the violin (8 pieces, double concerto for the violin and the viola, op. 88 by M. Bruch). Thus, the project covers the creativity of the baroque, classicism, romanticism, and modern times. It is important that some compositions were first performed in Ukraine by the author of the project (duet by A. Roll, trio-requiem by D. Popper, quartet-fantasy by J. Bowen, 8 pieces for the viola, the violin, and the piano, and Concerto for the viola and the violin, and symphony orchestra by M. Bruch), some sounded in the author's setting for the viola or the violas ensemble (F. Schubert's Allegretto gracioso, R. Schumann's Romance, D. Popper's Requiem, M. Kolesa's "Three Kolomyiky"), F. Akymenko's Romance sounded with its own cadence. That is, the project presents the process of formation of concert roles of the instrument as alive and open to further development.

In the scientific substantiation of the creative art project, an attempt was made to show the ways of formation of the viola repertoire, which took place in parallel with the process of formation of the viola as a solo concert instrument (actually, the process of formation of the role). The scientific substantiation is aimed at researching the causes and connections which are important for the process of such formation. The author starts from the position that concert performance, forms of its existence are inextricably linked and conditioned by specific historical factors and the development of society. The highlighted links give an idea of the unique timbre of the viola, with a diverse, unrepeated and very characteristic coloration of the sound, which makes this instrument irreplaceable both in the composition of the orchestra, various ensembles, and as a solo instrument.

The purpose of the study is to analyse the process of formation of the concert repertoire for the viola and its role during the 18th-21st centuries in accordance with the formation of viola performance and the system of instrumental genres.

The scientific novelty of the obtained results consists in an attempt to update the integral paradigm of the formation of viola art, in a change of the attitude towards this instrument during the specified period.

In *Section 1*, on the basis of the source base, the stages of the development of the viola performance of the 18th-19th centuries were formed: from G. Telemann, the brothers Antonin and Karel Stamyts, I. Holzbauer, L. Lebus, E. Eichner, through the activities of F. A. Hofmeister (the 18th century), A. Vietan, R. Schuman, J. Brahms, M. Bruch, A. Rolla, Yone Hubai, H. Zitt (the 19th century). The factors of the development of the concert repertoire for viola in the 19th century are indicated (that is the appearance of virtuosos, the activation of touring activities, the music business, the development of pedagogy, the formation of stable performance directions, schools, the tradition of making music on the viola among composers, etc.), which led to the rapid development of the viola repertoire in the 20th century. Also, the circumstances of the cultural life of the society that influenced the change of attitude towards the viola, the understanding of the possibilities of this instrument, made possible the full use of this instrument as a concert instrument, have been researched.

In *Section 2*, an analysis of the processes of changes in the established viola role in the creative work of R. Clark, J. Enescu, P. Hindemith, B. Martin, J. Bowen, D. Shostakovich, A. Shnitke, French and Ukrainian composers of the 20th century, is proposed. It has been demonstrated that some trends (in particular, the general attitude to the viola as to an exclusively orchestral and ensemble instrument in the 19th century) are also relevant for the creative work of Ukrainian composers, although the 20th century fundamentally changed the situation, the result of which was a rather powerful list of viola compositions that entered the treasury of the concert repertoire of world performers. On the example of the analysis of the compositions of Ukrainian composers – F. Yakymenko, B. Lyatoshinsky, D. Klebanov, V. Bibik, V. Ptushkin, E. Stankovych, V. Sylvestrov, O. Hnatovska and their work with performers (Isak Vaks, A. Venzhega, S. Kocharyan, A. Vyitovych, and the author of the study) it is proved that the creativity of Ukrainian composers has always felt the influence of performing creativity, has been connected with the development of the performing school (in particular, this is demonstrated on the examples of the Kyiv and Kharkiv

schools), with the state and forms of concert life in society (for example, constant concerts of the viola class and performances of the chamber orchestra during the time of S. Kocharyan's work at the I.P. Kotlyarevsky Kharkiv Institute of Arts contributed to the appearance of many viola compositions by D. Klebanov, V. Bibik, and V. Ptushkin). It has been proven that owing to famous creative tandems (M. Tanenbaum–D. Klebanov, S. Kocharyan–V. Bibik, A. Vyitovych–Y. Stankovych, etc.) outstanding compositions of the viola repertoire appeared – concertos, characteristic concert pieces, even quartets in which a lot of attention is paid to the viola part, and its semantic role is an important component of composing concepts. Supplementing and detailing the history of the creation of some compositions for the viola made it possible to form a more relevant and complete picture of the state of the viola repertoire in the context of modern concert performance in Ukraine.

***Key words:** creativity for viola, viola performance, repertoire for viola, concert roles of viola, compositional and performing creativity of the 18th-19th centuries, viola timbre, Ukrainian composers of the 20th-21st centuries, performing viola schools of Ukraine.*